

Razvitak hrvatskih otoka

NAJDUŽI I NAJSUNČANIJI HRVATSKI OTOK (II. dio)

OTOČKA NASELJA

Otok je Hvar danas administrativno podijeljen u dva grada - Hvar i Stari Grad i dvije općine - Jelsu i Sućuraj. Grad Hvar obuhvaća zapadni dio otoka i u njega su osim gradskog sjedišta uključena sljedeća naselja: Brusje, Velo Grablje, Milna i Sveta Nedjelja.

Brusje je Hvaru najbliže naselje, udaljeno od Hvara 6 km starom otočkom cestom prema Starome Gradu. Nastalo je kao pastirsko stanište u 16. stoljeću, gdje su naseljenici s obale čuvali stada patricija i građana dok se nisu počeli baviti poljoprivredom i pomorstvom. Uz cestu se proteže niz rustičnih kamenih kuća povezanih u živopisne arhitektonske sklopove, ali su mnoge kuće napuštene i ruševne budući da se broj stanovnika Brusja od 1200 u 1912. godini smanjio na 241 u popisu iz 1991. godine. U crkvi Sv. Jurja iz 18. stoljeća čuva se na glavnom oltaru slika bruškog slikara Ive Dulčića te slika sv. Antuna G. Zeoletija iz srušene crkve dominikanskog samostana u Hvaru.

Velo Grablje utemeljeno je u 15. st. i prema predaji utemeljio ga je patricij Gazara dok je obližnje Malo Grablje utemeljio patricij Ozara. Oni su potomci Kačića, a preci kasnijih Ivanića i Boglića. Velo Grablje ima danas 45 stanovnika i smješteno je uz staru cestu Hvar-Stari Grad. Malo Grablje je potpuno napušteno jer su se njegovi stanovnici spustili na more i izgradili Milnu. S povišenog položaja Ozrin iznad Velog Grablja pruža se prekrasan pogled na Brač i Stari gradski zaljev, s jedne strane, te na otoke Vis i Korčulu, s druge strane. Milna je novije naselje, izgrađeno tek poslije Drugoga svjetskog rata, sa 73 stanovnika, koje je ime je dobilo po fnoj pješčanoj plaži. Mali

THE LONGEST AND SUNNIEST ISLAND IN CROATIA (PART 2)

Hvar is the island of many settlements. The biggest one is the town of Hvar which is an important tourist center of the island and Dalmatia. The town of Hvar comprises several smaller nearby settlements well known for the cultivation of lavender, as well as the settlement of Sveta Nedjelja, a locality situated on sunny southern hills of the island and known for wine production. The town of Stari Grad lies at the edge of a deep bay on the one side, while bordering a fertile valley on the other. Stari Grad has been successful in using its rich architectural heritage to attract vacationers although in recent times a high significance is also given to agricultural activities in the fertile valley surrounded with a number of smaller settlements. The municipality of Jelsa includes a picturesque town of Vrboska where a multitude of valuable old paintings can be seen, as well as many other nearby settlements. Jelsa is a large tourist center with highly developed agriculture. The least developed area is the eastern portion of the island where Sućurje is the municipal center and ferry port. This town is inadequately linked, by a narrow road, with other parts of the island.

Detalj iz Svete Nedjelje

ljetnikovac obitelji Boglić-Božić (nekad Ivanić) sagrađen je u 17. stoljeću i smatra se najljepšim primjerkom rustične ladanjske arhitekture na otoku. Posebno se ističu kameni portreti članova obitelji, a danas je kuća pretvorena u pansion s restoranom.

Sveta Nedjelja odnedavno je u sastavu grada Hvara (od 1997. godine) te iako je od grada Hvara udaljena

približno 12 km zračne linije, od općinskog je središta udaljena više od 40 km. No u *Građevinaru* se dijelom već o tome pisalo (broj 3/99). Uskoro će se potpunim završetkom tunela Selca-Dubovica prometna izoliranost Sv. Nedjelje smanjiti, a potpuno će nestati namjeravanom gradnjom ceste od Dubovice do Svete Nedjelje. Inače naselje leži ispod najvišeg vrha otoka Sv. Nikole i ispod špilje koja je bila naseljena još u neolitikumu, da bi u srednjem vijeku poslužila za smještaj augustinškog samostana koji je djelovao

Pogled na hvarsku luku

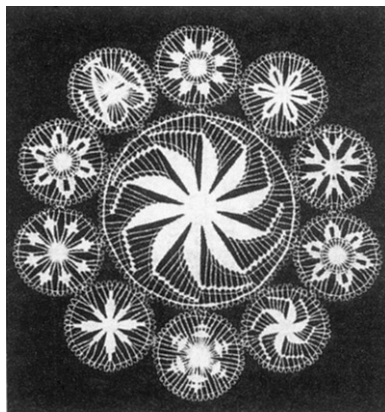
do 1787. godine. Samostan je bio izgrađen u velikom otvoru špilje blizu izvora vode, a danas je sačuvana samo crkvice i dio obzida zgrade. Selo leži na pola puta između špilje i mora i ima 141 stanovnika. S mora mu se prilazi serpentinama kroz borovu šumu. Sveta je Nedjelja čuvena po vinu plavcu, koje se dobiva iz vinograda sa strmih suncu okrenutih padina. U posljednjih nekoliko godina vinogradarstvo je doživjelo pravi procvat, posebno s proizvodnjom i punionicom vina Zlatana Plenkovića (jednog od prvih i najglasovitijih hvarskih vinara) koji za skladište upotrebljava i slavnu špilju.

O gradu Hvaru već smo dosta govorili. Povijesna je jezgra grada nastala oko trga smještenog između dva brežuljka. Gradski je trg najveći od svih trgova u starim dalmatinskim gradovima (4500 m²). Usred trga stoji veliki gradski bunar. Istočnu stranu trga zatvara renesansna trobrodna katedrala Sv. Stjepana sa zvonikom i biskupskom palačom, građena u 16. i 17. stoljeću. Oltari ove crkve prepuni su vrijednih slika slavni autora (Domenico Uberti, Juan Boschetuso, Palma mlađi i dr.), a crkva ima i bogatu riznicu, odraz nekadašnje raskoši i bogatstva.

Gradski trg i katedrala Sv. Stjepana u Hvaru

Najstarije i najvrjednije zgrade smještene su sjeverno i sjeverozapadno od trga. Tu je, u predjelu zvanom Grad, nedovršena palača Hektorović (kičena gotika 15. stoljeća), crkva Sv. Kuzme i Damjana s benediktinskim samostanom, koji je utemeljen na mjestu kuće pjesnika Hanibala Lucića. Benediktinke izrađuju kvalitetne čipke od niti agave koje su, kao rijedak primjer ručnog rada, izuzetno cijenjen hvarski suvenir. Bliže obali nalaze se gradska loža, koju je u 17. stoljeću obnovio majstor Trifun Bokanić, i uz nju kula sa satom, jedina obnovljena od nekadašnje četiri kule kneževa dvora.

Čipka od agave hvarskih benediktinki

Glavni trg sa zapada zatvara mandrač, a na mandrač se prema sjeverozapadu nastavlja kamena obala zvana Fabrika, građena 1554. godine. Građena je od monumentalnih kamenih blokova međusobno vezanih utorima, a svrstava se među najstarije u Europi.

S južne strane do mora glavni trg zatvara mnogo puta spominjani arsenal, monumentalni spomenik civilne arhitekture, s promjerom luka svoda od 10 m, koji je današnji oblik dobio nakon mnogih nadogradnja. Uz tu građevinu prema jugu razvilo se nekadašnje predgrađe zvano Burak ili Burg. Nešto dalje, na rtu između dviju uvala, smješten je franjevački samostan s crkvom Gospe od Milosti, izgrađen 1471. i obnovljen nakon oštećenja u turskom na-

padu. To je prava graditeljska i slikarska riznica slavni autora (Blaž Andrijić, Nikola Firentinac, Francesco da Santacroce, Leandro Bassano, Martin Benetović i dr.). U samostanskom refektoriju čuva se, između ostalog, vrijedna zbirka veziva, iluminiranih rukopisa, dokumenata i knjiga, poput zbirke karata Kaspijskog mora iz 1525. godine. U Hvaru, dakako, ima još zaista mnogo crkava i lijepih građevina, ali i srušenih. Primjerice, grčko-pravoslavni samostan sv. Venerande (Petke) na ulazu u luku srušili su Francuzi 1807. godine i pretvorili u tvrđavicu.

Već smo gotovo izgubili nadu da ćemo uspjeti razgovarati s hvarskim gradonačelnikom Milanom Lakošom, prof., jer je tih dana bio zauzet televizijskih snimanjima. Naime gradonačelnik je glumac Hvarskog pučkog kazališta, a u vrijeme našeg posjeta snimala se za televiziju dramatisacija *Ribanja i ribarskog prigovaranja* Petra Hektorovića. No ipak smo se uspjeli sresti. Gradonačelnik nam je ispričao kako je neposredno poslije studija radio u ondašnjim općinskim strukturama kao referent za kulturu. Radio je na organizaciji zbora, limene glazbe i sličnim akcijama, a organizirao je i mnoge priredbe i gostovanja. Poslije je, od 1977., počeo u gimnaziji raditi kao profesor, a potom je u dva navrata bio ravnatelj. Gimnazija ima gotovo 500 učenika, a nastava se održava u Hvaru i Jelsi. Inače njegovo opredjeljenje za svakovrsna kulturna okupljanja nije slučajno ili samo posljedica osobnih nagnuća. To je i najbolja obrana protiv velikog zla koje danas počinje nagrizati otočku mladež - droge. U deprimirajućim i dugim zimskim mjesecima počinje se najprije s travom a završava na iglama. Na otoku su zabilježeni već i prvi slučajevi smrti od droge. Stoga je jedina prava obrana međusobno zajedničko druženje.

Grad Hvar ima 4141 stanovnika, od čega uže gradsko područje 3643. Tu-

Arsenal i kazalište u Hvaru

rizam je, nastavlja svoje izlaganje prof. Lakoš, gotovo jedina gospodarska grana. Doduše ima ponešto i vinarstva. Zanimljivo je da se ipak u teškim ratnim godinama pojavilo značajno zanimanje za ribolov. U nekadašnjoj trajektnoj luci Vira sada ima 13 koča, a u ratu ih je bilo čak 26. Mnogi su, u nedostatku turista, uštedevinu uložili u ribolov koji je, osim za osobne potrebe, bio gotovo zanemaren. Pojačan je i uzgoj lavande, uređeni su zapušteni maslinici, a proizvodnja maslinova ulja pokazala se zanimljivim "biznisom", tako da se već pojavljuju privatne punionice. Uredili su se i povrtnjaci s manjim plastenicima, a sadi se čak i cvijeće. Obnavljaju se i mnogi zapušteni vinogradi. Slobodno se može reći da je rat vratio Hvarane moru i polju, a uloženi trud daje rezultate jer se sve uspijeva prodati.

Hvarska turistička tvrtka *Sunčani Hvar* potpuno je privatizirana i pripada *Privrednoj banci* kao većinskom vlasniku, fondovima i malim dioničarima. U devet hotela zaposleno je 2300 radnika u sezoni, a približno 400 ih radi cijelu godinu. Izvan sezone radi samo jedan hotel, osim za Božić i Novu Godinu kada ih je redovito otvoreno pet.

Protekla je sezona za Hvar bila podjednako uspješna kao i godinu dana

prije. Predsezona je bila dobra, posezona također, a hoteli su bili puni do kraja rujna. U užem gradskom središtu ima 6500 postelja, a na cijelom području grada više od 10.000. U kolovozu je sve to uvijek puno, posebno je velika gužva bila sezonu prije kada su značajnije pristigli Talijani. I Englezi najčešće dolaze u kolovozu, a česti su gosti Nijemci i Austrijanci. Među najbrojnije goste spadaju Slovenci kojima često izvan sezone odlaze u posjete. Gostuje se s kazališnim predstavama, koncertima i športskim priredbama, a svako je takvo druženje prilika za turističku promidžbu, podjelu prospekata, videokaseta, poklona, organiziranje zakusaka... Očigledno, dakle, i amatersko kazalište može značajno pridonijeti turističkoj propagandi čak i velikim turističkim središtima kojima Hvar nesumnjivo pripada. Tako glumačka karijera gradonačelnika još više dobiva na vrijednosti.

Hvar je hvaljen po kvaliteti svojih turističkih usluga i redovito postiže visoka mjesta u raznoraznim anketama, što prvenstveno valja zahvaliti temeljitim i ozbiljnim priprema, nastavlja prof. Lakoš. Trenutačno je sam grad Hvar, zajedno s Bolom na Braču, hit dalmatinska turistička destinacija. Najbolji su i najdraži gosti, ujedno i najbolji potrošači,

Zagrepanci i Slovenci. Za turizam je značajno da su dobro popunjena i ostala mjesta, a turistima počinje biti zanimljivo i Brusje. Milna je dobro popunjena, a posebno se to mora reći za Sv. Nedjelju koja tijekom ljeta u pansionima bilježi i po tisuću svakog dana.

Za Hvar je vrlo važno da se konačno potpuno dovrši tunel Selca-Dubovica na novoj cesti do Starog Grada. Tunel je u sezoni bio otvoren, a za sljedeću je sezonu najavljen potpuni završetak s ugradnjom ventilacije. Ta je cesta posebno važna za grad jer je uža gradska jezgra potpuno zatvorena za automobilski promet, a trajekti više uopće ne pristaju u gradu Hvaru. Svi pristaju na novom središnjem hvarskom trajektnom pristaništu u Starome Gradu.

Ima planova o produženju rive za 50 m, kako bi mogli primati i najveće putničke brodove, te jednom novom trajektnom pristaništu na Križnom ratu. No najvažniji planovi vežu se uz sanaciju kanalizacije. Ona postoji već 30 godina, ima pročašće i ispušt, ali ju je more značajno oštetilo. Procjenjuje se da bi troškovi sanacije iznosili približno 40 milijuna kuna, postoji i zanimanje stranih ulagača, čak i Hrvatske gospodarske komore. Velik je problem sadašnji cestovni ulaz u grad, a rješenje toga pripomoglo bi rješavanju ljetnoga gradskog prometnog kolapsa, velikog problema za opskrbu. Osjeća se nedostatak jedne pristupne benzinske crpke za što su određene dvije lokacije. Imaju velikih problema s parkirališnim prostorom. Pojavljuju se i ideje o gradnji podzemne garaže s poslovnim prostorima iznad njih. Počeli su obnavljati kazalište jer bi željeli proslavu 400. obljetnice (2012.) postojanja dočekati u obnovljenoj i saniranoj zgradi.

Imaju solidno uređeno i opremljeno gradsko odlagalište otpada, a gradsko je komunalno poduzeće dobro opremljeno vozilima, kontejnerima i usisivačima. Djeluje i dobrovoljno

Obala u Starom Gradu

vatrogasno društvo koje ima dovoljno vozila i opreme, a zahvaljujući volenterskim dežurstvima u posljednje dvije godine nisu na području između Hvara i Starog Grada imali ni jednog požara. Doduše prije toga su bila dva katastrofalna koja su značajno promijenila sliku ovog dijela otoka.

Pošto smo saznali da u Hvaru postoji Dom zdravlja sa stacionarom, koji uz ambulante u drugim mjestima uglavnom zadovoljava potrebe otočkog stanovništva, razgovor s hvarskim gradonačelnikom Milanom Lakošom zaključili smo informacijama o nekim općim otočkim temama. Razgovarali smo o otočkom aerodromu te njegovoj potrebi i realnosti, međusobnim odnosima i eventualnim otočkim netrpeljivostima kojih, kako je rekao, jednostavno nema. Razgovor smo zaključili već znanom jadikovkom svih predstavnika lokalne samouprave o malim prihodima i premalom dijelu poreznog kolača u odnosu prema državi, nedovoljnim za sve obveze koje moraju podmirivati.

Grad Stari Grad susjedna je jedinica lokalne samouprave. Uz gradsko središte u sastavu su mu još Dol, Vrbanj, te mala Selca i Rudine. Dol je Starome Gradu najbliži, udaljen je tek

oko 3 km. Nastao je na mjestu gdje veliko plodno hvarsko polje prelazi u brdoviti predjel. Prema tradiciji svrstava se među najstarija hvarska naselja uopće pa se pretpostavlja da poput Pitava potječe još iz vremena Ilira. Ima nešto rimskih ostataka te jednu kuću iz 13. stoljeća. Dol ima po posljednjem popisu 396 stanovnika, a sastoji se od dva dijela u plodnim i pitomim dolinama koje dijeli brežuljak sa župnom crkvom Sv. Mihovila Arhanđela na vrhu. Zapadno se naselje zove Dol Sv. Marije, a istočno Dol Sv. Ane, prema istoimanim crkvama. Župna je crkva najmlađa, sagrađena je 1908. nakon rušenja ostataka istoimene porušene u 18. stoljeću. Na oltarnoj pali iz 17. stoljeća prikazani su mještani (braćim) u procesiji.

Vrbanj je smješten nekoliko kilometara istočnije, u samom središtu plodnog polja, ali na njegovu južnom dijelu. To je sa 595 stanovnika najveće hvarsko seosko naselje. Ime je dobio po vrbama. Pretpostavlja se da je najstarije naselje koje su utemeljili pridošli Hrvati. Bio je sjedištem rodovskog župana, a upravo je najzanimljivija građevina njegova rezidencija, srednjovjekovni sklop zvan 'kraljevi dvori' iz 12. ili 13. stoljeća. Na kućama iz 16. i 17. stoljeća

uočljive su puškarnice. Župna crkva Sv. Duha dovršena je u 18. stoljeću, a na brdu Humu iznad mjesta nalaze se ostaci srednjovjekovne crkvice Sv. Vida. Inače je Vrbanj rodno mjesto Matija Ivanića, vođe bune pučana. U sastavu Vrbanja je i uvala Basina na sjevernoj obali Hvara, nasuprot Bolu na Braču, u kojoj je izgrađeno mnogo kuća za odmor.

Selca su smještene 5 km zapadnije od Staroga Grada kao prigradsko naselje, a bila su nastanjena pastirima. Danas imaju samo 22 stanovnika. Rudine su 2 km sjevernije od Starog Grada, a nastale su na zaravni, kao pastirsko naselje, u dvije odvojene skupine nastambi u 16. i 17. stoljeću. Danas imaju 38 stanovnika.

O Starome Gradu i njegovom naselju već smo opširno govorili. Stari Grad, koji danas ima 1836 stanovnika, leži na rubu duboke uvale i velikoga i plodnog polja. Grad se počeo razvijati uz južni rub zaljeva, a to je i današnja njegova jezgra. Kontinuitet naselja dokazuju ostaci iz rimskog i starokršćanskog doba (mozaike, starokršćanska krstionica, crkva Sv. Ivana). Pod sadašnjim se imenom prvi put pojavljuje 1205. u obliku Civutus Vetus. Najznačajniju građevinu, utvrđeni ljetnikovac zvan Tvrđalj, izgradio je oko 1520. godine književnik i patricij Petar Hektorović.

Ribnjaku u sastavu Tvrđalja

vić. U sastavu ove građevine je ribnjak okružen arkadama i perivojem, a posvuda ima mnogo hrvatskih i latinskih natpisa. Hektorović je u blizini izgradio i crkvu Sv. Roka. Barokna župna crkva Sv. Stjepana izgrađena je u 17. i 18. stoljeću na mjestu prijašnje hvarske katedrale. U odvojeni zvonik uzidani su kamerni blokovi grčkih zidina i reljefni prikaz antičkog broda. U crkvi je triptih Francesca da Santacrocea i crni mramorni oltar A. Bruttapelle. Dominikanski je samostan utemeljen 1482. godine i spaljen 1571. u turskom napadu, a kasnije ponovno obnovljen. U samostanu je, između ostalog, vrijedna stara knjižnica i arhiv te zbirka slika. U gradu još ima nekoliko crkava, ali i vrijednih starih obiteljskih kuća (Machiedo, Politeo, Gelineo-Bervaldi). U kući Jurja Bijankinija iz 19. stoljeća smještena je galerija slikara Jurja Plančića.

U razgovoru s gradonačelnikom Visikom Haladićem, dipl. ing. agr., saznali smo da je Stari Grad tek 1997. godine dobio status grada, iako je, kako tvrdi, riječ o najstarijem gradu na istočnom dijelu Jadrana. Grad prema posljednjem popisu ima 1836 stanovnika, a gospodarska osnova je turizam. U tri hotela ima 1650 postelja, a postoji i autokamp. Hoteli su preko Fonda za privatizaciju pripali privatizacijsko-investicijskom fondu *Pleter* iz Varaždina. U hotelima je približno 200 zaposlenih. U turizmu se ipak događa da privatni sektor napreduje, a hotelski stagnira, što je posebno uočljivo u novom turističkom naselju Basina. Ipak je prošla sezona bila lošija u odnosu prema prethodnoj i zabilježeno je 130.000 noćenja.

Postojao je i pogon *Diokoma* (bivše *Jugoplastike*) s pedesetak radnika koji više ne rade, a vegetira i pogon vinarije splitskog *Dalmacijavina* s isto toliko radnika kojega muči niska razina proizvodnje i nedostatak stručnih kadrova. Ponešto je razvijene

na trgovina. Robna kuća *Volat* (bivša *Dalma*) zapošljava dosta radnika, postoji i pogon *Elektrodalmacije*, a i općinski sud za cijeli otok s dvadesetak zaposlenih.

Ribarstvo je vrlo slabo razvijeno i svi se polako okreću poljoprivedi, za što ovdje, kao nigdje drugdje, postoje zaista pravi uvjeti. Najveće je zanimanje za maslinarstvo, ali se razvija i vinogradarstvo. Pojavljuju se i prvi privatnici, a sigurno je da će ih biti još više. No postoje i izuzetno dobri uvjeti za povrtlarstvo, koje se također počinje razvijati.

Skupljanje otpadnih voda nije do kraja riješeno. Uz septičke jame postoji i manji stari gravitacijski sustav, ali se toljeti u zaljevu zna pomalo osjetiti. Doduše duž cijele je uvale izgrađen kolektor, ali on zbog određenih tehničkih problema nikad nije bio u funkciji. Bio bi neophodan podmorski ispušt, a to se pokušava zajednički riješiti u suradnji s Vrboškom i Jelsom. To je nužno radi budućeg razvitka turizma.

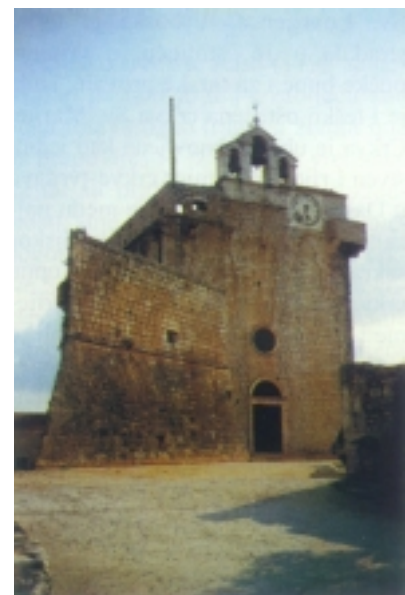
Za otpad nema središnjega otočkog odlagališta pa svaka jedinica lokalne samouprave ima vlastito odlagalište. Njihovo je odlagalište sasvim solidno uređeno. Zaštićeno je od požara, a i zatrpava se. Postoji projekt pirolize otpada koja bi se radila za cijeli otok. To su ponudili Talijani u suradnji s državnim organima, ali riječ je preskupom projektu i teško je očekivati realizaciju.

Gradnjom nove trajektne luke 1997. godine značajno je poboljšan trajektni i brodski promet cijelog otoka. Cesta je i do Hvara i do Jelse zadovoljavajuća, ali je cesta između Jesle i Sućuraja u zaista lošem stanju i nedovoljne širine. U blizini Starog Grada nalazi se i mali športski aerodrom.

Osnovna škola ima više od dvjesto đaka, a postoji i područni odjel u Dolu, dok područna škola u Vrbanju pripada osnovnoj školi u Jelsi. Posebno je prije turističke sezone uređena ambulanta, a ima i dovoljno liječnika.

Stari je Grad okrenut športskim nadmetanjima, iako ima vrijedno amatersko kazalište i ugošćava Festival dramskih amatera Hrvatske, a ljeti se održava i Međunarodna ljetna glazbena škola. Na području grada djeluju tri nogometna kluba, vrlo je razvijeno plivanje, a vaterpolo klub se takmiči u trećoj ligi. Svake prve nedjelje u rujnu plivači se okušavaju u *Faros maratonu*, međunarodnom prvenstvu Hrvatske u daljinskom plivanju. Imaju razvijeno jedrenje i podvodni ribolov i najjače su hvarsko športsko središte iako bez bazena i odgovarajuće dvorane.

Općina Jelsa zauzima središnji dio otoka i prostorno je najveća otočka jedinica lokalne samouprave. Na zapadu graniči sa Starim Gradom, na istoku s općinom Sućuraj, a na jugozapadu s gradom Hvar. Prostire se od sjevera do juga i ima 3781 stanovnika. To je općina s najviše naselja. Najveće je Vrboska (523 stanovnika), smještena u dnu zaštićene i uske uvale sjeverozapadno od općinskog središta. Vrboska je ime dobila po tome što je nastala kao luka Vrbanja, štoviše po nekim naznakama začetnik joj je bio upravo Matij Ivanić, vođa pučke bune. Oni je, navodno, 1465. prvi potaknuo nastanak luke, a 1468. godine izgradio stajnu kuću. Na zna se koliko su te tvrdnje točne,

Kameni most u Vrboskoj

ali sigurno je da je taj slavni hvarski pučanin živio u Vrboskoj te da je upravo u njoj buna i započela.

Vrbanjci su došli u Vrbosku zbog lova na sardele, a gradnju luke i naselja uvjetovala je posebna prirodna konfiguracija. Radi se o uskom zaljevu, ušću presahnule rijeke, duboko uvučenom u kopno. Doseljenici su kuće podizali s obje strane najužeg krajnjeg dijela uvala. S vremenom su se ipak stvoile dvije aglomeracije. Pjaca je nastalo istočnije na južnoj strani luke uokolo crkve Sv. Marije, a Padva zapadnije oko župne crkve Sv. Lovrijenca. Vrboska je teško stradala u 16. stoljeću, u vrijeme pučke bune i za turske provale, kada je i teško oštećena crkva Sv. Marije. Crkva je ubrzo obnovljena kao jedinstven i rijedak primjer crkve-tvrđave u Dalmaciji, a svrstana je među najzanimljivije primjere forfikacijsko-sakralne graditeljske baštine. Župna crkva gradila se nekako u isto vrijeme i također je bila spaljivana, ali je kasnije obnovom barokizirana. Svjetovne su zgrade obilježene oznakama gotičke, renesansne i barokne arhitekture, ali i ruralnog graditeljstva. Iz povijesnih se podataka zna da je već 1468. zaslugom bogatijih obitelji sagrađen rubnik vrboske luke. Netrpeljivost između dva dijela mjesta sa dvije velike crkve, a još više

između dviju suprotstavljenih bratovština iz tih crkava, izazvala je međusobno natjecanje u nabavljanju što vrijednijih i kvalitetnijih slika, tako da se slobodno može reći kako ni jedno mjesto u Dalmaciji, a niti u Hrvatskoj, nema toliko slika Paola Varonesea, slavnoga mletačkog slikara, ili djela iz njegove škole. No u crkvama se nalaze i slike ili kipovi mnogih drugih slavni slikara i kipara, a ta su vrijedna umjetnička djela smještena po oltarima ili u crkvenim zbirnkama.

Vrboska se, zahvaljujući vinogradarstvu i pomorstvu, gospodarski raz-

vila u 19. stoljeću, ali je počela stagnirati zbog razvitka parobrodarstva. Noviji je razvitak potaknut turizmom. Kako ima dugu ribarsku tradiciju ima i poseban Ribarski muzej. Osobitost luke i uvala dopunjuju stari mostovi preko zaljeva te mali otočić (površine 342 m²) koji je zaštićen kao prirodna rijetkost.

Svirče (491 stanovnik), smješteno je uz rub polja zapadno od općinskog središta, a ime mu potječe od vode. Staro je kao i Vrbanj, od kojega je udaljeno nekoliko stotina metara, a u hvarskom se Statutu spominje i kao dio Vrbanja. Najzanimljivije su građevine kuća Šimunić, uokvirena zidinama, te sklop kuća Carić, međusobno vezanih mostovima. Nekadašnja crkva Sv. Marije Magdalene zamijenjena je novom, ali je sačuvan stari barokni zvonik.

Nešto južnije, a jugozapadnije u odnosu prema općinskom središtu, smješten je Vrisnik (240 stanovnika) koji je nastao kao izdanak obližnjih i nešto južnijih Pitava. Naselje je nastalo prije 14. stoljeća, jer se spominje u hvarskom Statutu, a ime mu potječe od vrijesa. Graditeljski je neobično zanimljiva grupa kuća Bojanić na obronku prema Svirčima, a Bojanići su početkom 19. stoljeća imali najveći brod (brik) na otoku.

Pogled na Svirče

U selu se nalaze tri crkvice, vjerojatno iz 17. stoljeća - župna crkva Sv. Antuna Opata, Sv. Roka i Sv. Dorotheje. Iznad sela nalaze se ostaci ranokršćanske crkve posvećene Sv. Ciprijanu.

Pitve (112 stanovnika) ime vuku po, rečeno je, ilirskom nazivu otoka. Možda je i najstarije kontinuirano naselje jer se pretpostavlja da su Iliri uvijek svoja naselja gradili podalje od mora. Najstariji ilirski dio smješten je ispod klisure Samotorac, a mlađi (zvan Ostrovica) nastao je nakon pada Bosne 1463. godine od pobjega pod vodstvom Ivana Dubokovića, čija je kuća i najstarija u mjestu. Taj dio Pitava, koji zbog zbiječnosti podsjeća na burg, nadopunjen je velikim seljačko-posjedničkim zgradama iz 19. stoljeća, građenim u vrijeme gospodarske konjunktore.

Pitve su smještene iznad klanca Vratnik i nedaleko od njih probijen je tunel dug više od 1200 m kroz glavni hvarski greben. On služi za vodoopskrbu naselja na južnoj obali otoka, a ujedno se koristi i kao jedini put između tih naselja i ostalih dijelova otoka Hvara. Promet, doduše, zbog malog profila, teče jednosmjerno, ali kroz njega idu svi turisti za Sv. Nedjelju, Zavalu ili Šćedro, svi posjetitelji Grapčeve špilje, ali i vi-

no proizvedeno na sunčanim južnim padinama.

Ovdje valja malo zastati i podsjetiti na neke odredbe iz hvarskog Statuta 1331. godine koje su, uz konfiguraciju terena, značajno utjecale na razvitak određenih dijelova Hvara. Na nekim se predjelima nije smjela stjecati privatna imovina i ti su predjeli bili namijenjeni pastirima i "siromašnim ljudima". Ti su predjeli: cijeli istočni dio otoka zvan Plame, dio južne obale od Dubovice do Gromindolca zvan Plaže, poluotok Kabal i otok Šćedro. To objašnjava zašto su svi ti predjeli ostali potpuno ili slabo naseljeni. Odluka se nije baš poštovala ni u najstarijim vremenima. Na predjelu Plaža spomenuli smo već Sv. Nedjelju, koju su augustinci, stanovnici špilje, naselili s nekoliko stanovnika iz Svirča. Ostala su mjesta nastala kao svojevrsne *depandanse* matičnih naselja iz unutrašnjosti i tek su u popisu iz 1991. svrstana u posebna naselja.

Najveća je Zavala (110 stanovnika), smještena nasuprot otoka Šćedra, koja su Pitvama znatno smanjila broj stanovnika. Istočniji Gromin Dolac (4 stanovnika) pripadao je također Pitvama, a zapadniji Ivan Dolac Svirču.

Područje Plame obuhvaćalo je nekad cijeli istočni krak otoka počevši

od Jelse. No to je područje smanjeno 1812. godine novim općinskim ustrojem kada je dio do Zastrazišća pripao općini Jelsa. Sada je, općinskim ustrojem iz 1997., i Gdinj svrstan u općinu Jelsa. Tako se u Plame ubrajaju praktički samo Bogomolje i Sućuraj i nekadašnje je prostrano područje smanjeno gotovo za polovicu.

Zastrazišće (300 stanovnika) očito posjeduju kontinuitet još od ilirskih vremena jer je stražarenje uvijek bilo aktualno. Sastoji se od više susjedstava što pokazuje pastirsko podrijetlo. Današnjom aglomeracijom dominira novija župna crkva Sv. Nikole, a crkvice Sv. Barbare iz 17. stoljeća podignuta je na temeljima mnogo starije crkve. Poljica su manji (84 stanovnika) zapadniji zaselak Zastrazišća, iznad kojih je smješten danas napušteni Humac s kućama dinarskog tipa. Ime Gdinja (200 stanovnika) također je vezano uz stražarenje jer se izvodi iz riječi *bđiti*. Naselje se sastoji od niza mlađih i udaljenih zaselaka, od kojih se neka ("na Plamama") spominju u hvarskom Statutu, a najmlađe (Nova Crkva) potječe iz 1900. godine. Postoje i dvije male crkvice - Sv. Lucije u mjestu i Sv. Jurja na groblju koja potječe iz 16. stoljeća.

Općinsko središte Jelsa (1792 stanovnika) nastalo je u 14. stoljeću kao luka Pitava, iako tragova života ima iz prapovijesti i iz antičkih vremena, čemu su pridonijele mnoge pogodnosti. Ime dolazi od jelhe, vrste bjelogoričnog drva. Nastalo je oko crkve Sv. Marije i uz bogate izvore vode. Na mjestu južnog ruba današnje Pjace već se početkom 15. stoljeća razvilo malo ribarsko naselje koje će se u 16. stoljeću razviti u posebno naselje s više od 1000 stanovnika. Slobodno bi se moglo reći da se Jelsa sastoji od četiri međusobno odvojena naselja koja su se nesmetano razvijala u prostranoj uvali. To su spomenuto ribarsko naselje oko Sv. Mihovila, seljačko u Banskom dol-

Pitve - najstarije hvarsko naselje

Pogled na Jelsu i dio Hvarskog kanala

cu, brodarsko oko Sv. Ivana i pitavsko na tigu oko crkve. Crkvi Sv. Marije pridodane su najprije utvrde, potom je preimenovana u župnu crkvu Sv. Fabijana i Sebastijana, a za turskog napada 1571. godine spasila je Jelšane od turske opasnosti.

Gospodarski vrhunac Jelsa doživljava u 19. stoljeću. Godine 1870. u mjestu je zabilježeno 1700 tona brodovlja koje plovi do sjeveroeuropskih i američkih luka. Razvija se i izvoz vina zahvaljujući i jakom vinogradarstvu na okolnim poljima. Sve se to snažno odrazilo na razvitak graditeljstva. Grade se zidane obale s lukobranom, velike kamene kuće pomoraca, podiže prostrani mjesni park i isušuje močvarno zemljište uz obalu. Gospodarstvo zamire pojavom parobroda i propašću jedrenjaka, ali se vrlo brzo pojavljuje turizam kao novo privredno opredjeljenje. Još se prije Prvog svjetskog rata grade hoteli, a nakon Drugoga svjetskog rata grade se značajnije turističke građevine na sjevernoj strani uvale.

Među vjnednim je spomenicima graditeljske baštine spomenuta crkva-

utvrda koja je u više navrata preuređivana, a posljednji put 1887. kada joj je fasada dopunjena bijelim mramorom. U unutrašnjosti se čuva slika *Bogorodice sa sv. Fabijanom i Sebastijanom*, rad venecijansko-flamanskog slikara Pietra de Costera. U crkvenom su dvorištu skupljeni brojni kameni izlošci sakupljeni na raznim mjestima. Najslikovitiji je

Detalj iz parka u Jelsi

minijaturni trg s barokiziranom crkvom Sv. Ivana iz 15. stoljeća, koji je okružen lijepim kamenim kućama od 16. do 18. stoljeća. Crkva Sv. Mihovila u blizini mjesnog parka ima oznake gotičkog stila iz 15. stoljeća, a crkva Sv. Roka na ulazu u mjesto pripada renesansnom graditeljstvu 16. stoljeća.

Ipak najzanimljivija građevina ne nalazi se u Jelsi, već na brežuljku koji jugoistočno dominira jelšanskim poljem i okolnim zaljevom. To je Tor, prapovijesna gradina s nasambama, građena vjerojatno u 3. stoljeću prije Krista. Najbolje sačuvani dio čini utvrda četvrtastog tlocrta, visoka do 8 m, građena fino kle-

Utvrda Tor iznad Jelse

sanim kamenim blokovima. Neki tvrde da je to sastavni dio ilirske gradine, a drugi da je to grčka građevina koja je služila kao stražarnica i kao orijentacijski svjetionik grčkim mornarima. To se poklapa s dosad poznatim zidovima grčkih gradova u Dalmaciji. Ako je točno, utvrda kod Jelse bila bi najcjelovitiji ostatak grčkog graditeljstva na hrvatskoj obali Jadrana.

U Jelsi smo razgovarali s Brankom Caratanom, predsjednikom Općinskog vijeća. On je istaknuo kako je, dakako, turizam glavna općinska gospodarska grana. U Jelsi su u sastavu tvrtke *Jelsa d.d.* četiri hotela sa 1500, a u Vrboskoj dva hotela sa 400 postelja, u sastavu tvrtke *Vrbos-*

ka d.d. Postoji, zatim, u svakom od tih mjesta autokamp, a Vrboska ima i ACY marinu. Računa se da u općini ima još 3800 postelja u privatnom smještaju s mnogim malim autokampovima Tome valja pridodati brojne ugostiteljske objekte

Razvija se i poljoprivreda, postoji već nekoliko samostalnih vinara u Svirčima i Jelsi, a vjeruje se da će ih uskoro biti još više. Najpoznatiji je Plančić iz Svirča. Ipak se vinogradarstvo, zbog malih usitnjenih posjeda na kojima se ne isplati primjena poljoprivrednih strojeva, uglavnom smanjuje. Ali zato sve više raste interes za maslinarstvo, posebno stoga što se radovi obavljaju izvan turističke sezone. Mnogo je novih maslinika posađeno i starih obnovljeno. Ne govori se uzalud: "Maslina ka majka, loza ka divojka", šali se naš sugovornik, objašnjavajući razlike između masline i loze. Jednostavno maslina manje traži a više daje. Aktivirana je i stara uljara iz Poljica i neće proći mnogo vremena kada će se kvalitetno ulje početi puniti i flaširati.

Stočarstvo nije razvijeno, a ribarstvom se bavi nekoliko obitelji, i to uglavnom kao dopunskom aktivnošću. Postoje dvije poljoprivredne zadruge u Svirčima i u Poljicama, ali je njihovo poslovanje pomalo problematično. Većina zaposlenih u Jelsi radi ili u ugostiteljstvu ili neki vlastiti posao. Osnovnoj školi s gotovo 400 učenika pripadaju područne škole u Vrboskom, Svirčima i Svetoj Nedjelji. Postoje i tri dječja vrtića - u Svirčima, Vrboskoj i Jelsi. Zajednička srednja škola u Hvaru i Jelsi vjerojatno će se razdvojiti. Polazi ju dvjestotinjak učenika, među kojima ima i Bračana. Zdravstvo je pred privatizacijom, a ambulanta djeluje u sastavu Doma zdravlja u Hvaru. Izrađen je idejni projekt za novu zgradu ambulante jer je sadašnja i premala i zastarjela.

Kanalizacija nije riješena, a postoji zajednički projekt za tri primorska

naselja sjevernog dijela Hvara, ali se ne zna kada će doći na red. Otpad se odvozi na odlagalište na južnoj obali otoka. Za kvalitetnije rješenje jednostavno nema novca.

Inače i Jelsa s desetak klubova pripada športskim općinama. Upravo je na izlasku iz mjesta, u blizini otočke prometnice, započela izgradnja športske dvorane, koju gradi poduzeće MGA iz Metkovića. U ljetnim se mjesecima (od 20. srpnja do 20. kolovoza) održavaju *Dani Antuna Dobronića*, u spomen na slavnoga hrvatskog skladatelja, glazbenog pisca i pedagoga, koji je rođen u Jelsi 1878., a umro 1955. godine u Zagrebu.

Crkva Sv. Ante i obala u Sućurju

U najmanju hvarsku općinu, sa samo 562 stanovnika, uključeno je općinsko središte Sućuraj i mjesto Bogomolje. Bogomolje (140 stanovnika) su slikovito i razvučeno naselje uz cestu koje se sastoji od niza povezanih zaselaka - Srid Sela, Glava, Trače Njiva i Jerkov Dolac.

Na području Bogomolja pronađeno je mnogo gomila u kojima su otkriveni i grobovi. Od seoske arhitekture zanimljiva je kuća Mirka Barbarića s kuhinjom i tipičnim *kominom*. Župna crkva Gospe od Bogovijesti građena je 1605. godine, fasadu je dobila 1750., a oko nje se nalaze grobovi.

Sućuraj je nastao na malim poluotocima koji zatvaraju luku u 15. stoljeću, ali se još u Statutu spominju crkva Sv. Jurja po kojoj je kasnije naselje dobilo ime. Iz Zaostroga su pred turskom opasnošću stigli 1468. augustinci i blizu istočnog rta Hvara osnovali novi dom i crkvu. Tada je Sućuraj vrlo važan jer se nalazi na granici Mletačke Republike, Dubrovačke Republike i snažnog Turskog Carstva koje je upravo u to vrijeme nadiralo prema zapadu. Zato Mlečani u 17. stoljeću podižu obrambenu kulu na istočnom kraju sjevernog dijela naselja. Pošto su franjevci naselili napušteni augustinski samostan u

Zaostrogu, krenuli su putovima svojih prethodnika i u Sućurju osnovali 1665. crkvu Sv. Ante s karakterističnim baroknim zvonikom. Na kasniji razvitak naselja utjecalo je razvijeno ribarstvo te položaj na rtu kao najbliža otočna veza s podbiokovskim kopnom. To je Sućuraj i danas zadržao kao trajektna veza istočnog dijela otoka Hvara s Drvenikom na kopnu. U malom, lijepom i skladnom Sućurju razgovarali smo s načelnikom općine Ivanom Vuljanom. Iako su odnedavno znatno smanjeni odvajanjem Gdinja, rekao nam je, ipak sa sjevernom i južnom obalom, koja je duga 53 km, imaju više obale negoli

Slovenija i Bosna i Hercegovina. I to još s prekrasnim i nezagađenim uvalama i plažama. Vjeruje da su vrlo zanimljivi za domaće i strane ulagače. Od toga je samo zanemariv dio u državnom (*Hrvatske šume*) ili privatnom vlasništvu, a sve ostalo pripada općini. Privatno je vlasništvo u unutrašnjosti, gdje su rijetka poljoprivredna zemljišta, ali i tu je najveći vlasnik općina.

Stanovništvo se uglavnom bavi turizmom, iznajmljivanjem soba i ribolovom. Ima i deset koča i tu je zaposleno tridesetak ljudi. U uvali Duboka postoji mrijestilište i uzgoj lubina *Prodalmar-Cenmar* u kojem je zaposleno 7 radnika, a u vrijeme mrijesta čak dvadeset. Postoji i dobro uhodan kamenolom u Bogomolju koji zapošljava 5 radnika. Mnogo se više nego prije obrađuju masline. Imaju vlastitu uljaru, a nabavili su i novu talijansku za hladno prešanje.

Sućuraj je tranzitna luka sa značajnim prometom putnika. Svakodnevno je od 1. siječnja do 31. rujna 1999. kroz Sućuraj je prosječno prošlo 204 vozila i 640 putnika, po čemu je sućurajska luka treća po prometu na Jadranu. Mnogi se na dolazak i odlazak odlučuju preko Sućurja, najviše zbog skupih trajektnih karata, ali i bržeg prilaza prema Zagrebu izravno preko Sinja. Kroz ovo se trajektno pristanište obavlja opskrba cijelog otoka svim složenijim robama, gorivom, građevnim materijalima, hranom i slično. Ali je cesta između Sućurja i Jelse u izuzetno lošem stanju, posebno njezin dio između Sućurja i Bogomolja. Kako je to državna cesta načelnik je zamolio na koordinaciji ostale čelnike gradova i općina da se zajedno pokušaju izboriti u Vladi i u Hrvatskoj upravi

za ceste kako bi se cesta što prije stavila u koliko-toliko prikladno stanje. Otišli su zajedno u Zagreb, nastavlja svoje izlaganje predsjednik Sućurja, a ne zna hoće li od toga biti bilo kakve koristi.

Sućuraj se preko svoje trajektne luke našao u ulozu ulaznih vrata Hvara i za to su se pripremili što su bolje mogli. Svoje su mjesto očistili, postavili kamenu skulpturu, ne toliko zbog vlastitih interesa, jer kod njih se turisti najmanje zadržavaju, nego zbog interesa otoka i cijele države. Zamolio je predstavnike ostalih jedinica lokalne samouprave da participiraju u troškovima održavanja trajektnog pristaništa, javnog zahoda i sličnih stvari. To su za veće općine nebitni troškovi, ali općina Sućuraj na te troškove potroši gotove sve prihode. Nisu bili protiv, ali nisu ni pružili bilo kakvu podršku.

Nastavak razgovora s predsjednikom sućurajske općine pretvorio se u pravu žalopojku. Iz ovog se dijela Hvara najviše ljudi iselilo, uglavnom u prekomorske zemlje. Neki bi se vratili, ali dok zapadni dio otoka ima sve, istočni jednostavno nema ništa. Na ovom dijelu nema hotela, nema poštene ceste, nema šansa za razvitak. U tom ozračju vide i odvajanje Gdinja. U općini Jelsa je, govori Ivo Vuljan, prije bila Sv. Nedjelja i prepuštena je Hvaru, a općina se proširila na račun Sućurja. Taj im slobodan prostor treba za dalju turističku izgradnju, jer su svoj prostor već temeljito iskoristili. Na referendumu su lako obećanjima privukli glasače u Gdinju. No ne mire se s tim i poduzeli su i poduzet će sva zakonska sredstva da tu nelogičnu odluku isprave.

Da razgovor s predsjednikom najmanje hvarske općine ne ostavi trpak okus spomenimo da bi uskoro sredstvima Centra trebalo započeti uređenje sućurajske luke, da je u pripremi izgradnja nove trajektne ljetne luke, da se u Bogomolju gradi nova ambulanta i da se iz tog mjesta asfaltira put do uvale Pelinovik.

I umjesto zaključka nekoliko napomena vezanih uz toponimiju, zaprao nazive mjesta na otoku Hvaru. Ako želite brzo steći neprijatelje onda u Starom Gradu govorite, ili još bolje napišite - Starigrad. Na to se stanovnici ovoga drevnog mjesta izuzetno ljute i smatraju ga bahatim reliktom još iz prve Jugoslavije. I na ovome otoku susrećemo nazive mjesta u kartama i priručnicima onako kako ih njegovi stanovnici nikada ne izgovaraju, primjerice Grablje umjesto Grabje. To je još uočljivije kod Svete Nedjelje, koju još nazivaju i Sveta Nedelja, umjesto jednostavno onako kako ju nazivaju svi Hvarani i svi Dalmatinci - Sveta Nedija. Posljedica je to činjenice što su kartografi najčešće bili štokavci, ili stranci sa štokavskim prevoditeljima, ali to je svojevrsno krivotvorenje i zemljopisa i povijesti. Ali možda sve to pridonosi općoj raznolikosti. Uostalom rekli smo već da stanovnici grada Hvara svoj grad i otok međusobno jednostavno zovu For, ali kad pišu i razgovaraju s ostalim stanovnicima Hrvatske ili strancima govore kao i svi mi - Hvar.

Branko Nadilo

Fotografije: B. Morić